

ตราสุริยมณฑล ตราประจำสมเด็จพระยา บรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

■ พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ

การมอบอำนาจให้ผู้นำในอดีตนั้น ส่วนใหญ่มักใช้สิ่งที่สร้างจากของหายากหรือสิ่งสำคัญที่เป็นเครื่องหมายเฉพาะ เช่น อาวุธประจำกายของผู้นำ กลองมโหระทึก อัญมณีที่หายาก เป็นต้น ในการอภิเษกผู้นำ ขึ้นเป็นพ่อขุน เป็นผู้ครองนครนั้น มีหลักฐานในเอกสารว่าในพิธีสำคัญนั้น มีสิ่งที่มอบให้อยู่ ๓ สิ่งคือ ดาบไชยหอก มีดศรีภักุไชย และแก้วแสง น่าจะใช้แทนสัญญาแห่งอำนาจ ซึ่งยังไม่พบโบราณวัตถุจริง

นอกจากนี้ยังพบหลักฐานทางโบราณคดีที่ยืนยันว่าในอดีตขอมโบราณได้มีการมอบตราที่แสดงถึงอำนาจ เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ คือ ตราประทับ มีจารึกคำเดียวว่า “เกษะ” จารึกบนดวงตราประทับ ซึ่งแปลความหมายได้หลายอย่าง แต่ความหมายที่เหมาะสมและกลมกลืนที่สุดคือ ฟิงอนุญาต ควรอนุญาต สันนิษฐานว่าดวงตราประทับนี้น่าจะใช้เป็นคำสั่งของผู้มีอำนาจ เพื่ออนุญาตให้บุคคลใดบุคคลหนึ่งทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้น จารึกนี้ขุดพบที่ปราสาทเขาน้อยสี่ชมพู จังหวัดสระแก้ว เป็นแท่งยาวตรงปลายมีตราประทับอยู่ในวงกลม มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง ๑.๕ มิลลิเมตร เป็นอักษรสันสกฤต วัตถุนันทำด้วยเหล็ก หุ้มสำริด ยาว ๙.๒ เซนติเมตร เส้นผ่านศูนย์กลาง ๑.๘ เซนติเมตร และยังพบตราประทับดินเผาที่มีอักษรปัลลวะที่เมืองอู่ทองและแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ นับว่าเป็นตราประทับที่มีขึ้นในยุคแรก

ตราประทับดินเผา

สำหรับตราประทับรูปเรื่อนั้น ในวัฒนธรรมอินเดียตั้งแต่สมัยอารยธรรม
 กลุ่มน้ำสินธุ เช่น ที่เมืองโมเฮนโจ ดาโร (Mohenjo-daro) และฮารัปปา (Harappa)
 ประมาณ ๓,๓๐๐-๕,๓๐๐ ปีมาแล้ว ต่อมาในสมัยราชวงศ์ศาคทวาหนะ (ประมาณ
 พุทธศตวรรษที่ ๔-๘) นิยมทำเหรียญด้านหนึ่งเป็นรูปเรือเสากระโดงคู่ ซึ่งการทำก่อน
 ดินเผาประทับตรารูปเรื่อยังสืบเนื่องมาจนถึงสมัยคุปตะ (ประมาณพุทธศตวรรษที่
 ๙-๑๑) และสมัยปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔) สันนิษฐานว่าก่อนดินเผาประทับ
 ตรารูปเรื่อนี้ พ่อค้าชาวอินเดียสมัยคุปตะเป็นผู้นำเข้ามายังภูมิภาคนี้ พร้อม ๆ กับการ
 ค่าและการเผยแผ่ศาสนา และยังได้พบตราประทับดินเผาลวดลายอื่น ๆ ที่เป็นลาย
 มงคล (เช่น ลายสิงห์ ม้า โค ท้าวกุเวร และคชลักษณ์ ฯลฯ) ในบริเวณเมืองนครปฐม
 โบราณ และเมืองใกล้เคียง เช่น เมืองอู่ทอง สุพรรณบุรี เมืองชัยจำปาศักดิ์ และ
 เมืองจันทบุรี นครสวรรค์ เป็นต้น โดยเฉพาะตราประทับดินเผา ตราดินเผารูปกลม
 มีเส้นคั่นตามแนวอนตรงกลาง แบ่งพื้นที่เป็นสองส่วน ส่วนบนเป็นรูปโคหอบ มี
 รูปจันทร์เสี้ยวและตรีศูล ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระศิวะอยู่ด้านบน โค อาจหมายถึง
 ถึงโคนนที พาหนะของพระศิวะ ด้านข้างรูปโคเป็นรูปครุฑ พาหนะของพระวิษณุ
 หรือพระนารายณ์ ลักษณะเช่นนี้ คล้ายตราประทับโบราณของอินเดียสมัยราชวงศ์
 คุปตะนั้นเป็นอักษรปัลลวะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ (ประมาณ ๑,๒๐๐ ปีมา
 แล้ว) ความว่า “ศิวพรหม หฤตา” แปลว่า “พระศิวะ พระพรหมและพระวิษณุ”
 บ้างว่าเป็นอักษรพราหมีสมัยราชวงศ์คุปตะ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษ
 ที่ ๑๐ - ๑๑ (ประมาณ ๑,๕๐๐ - ๑,๖๐๐ ปีมาแล้ว) ความว่า “ศิว พุริหสฺปติ”
 แปลว่า “พระศิวะผู้ยิ่งใหญ่” และตราดินเผาสี่เหลี่ยมอีกอันหนึ่งเป็นตราดินเผา
 ถูกประทับด้วยตราที่เป็นตัวอักษรสันนิษฐานว่าเป็นอักษรปัลลวะ อายุราวพุทธ
 ศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ (ประมาณ ๑,๓๐๐ - ๑,๔๐๐ ปีมาแล้ว) ที่ยังไม่สามารถอ่าน
 และตีความได้

ตราประทับดินเผารูปเรือ

ตราประทับดินเผาทวารวดี

ตราพระนารายณ์ฯสมัยอยุธยา

การเดินทางเรือข้ามทะเลมหาสมุทรนั้น เป็นที่รู้จักของวงการค้าของชาวยุโรป
 และสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่ามาค้าขายติดต่อดินแดนต่าง ๆ จึงมีหลักฐาน
 ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ประมาณ ๓,๕๐๐-๕,๐๐๐ ปีมาแล้ว ในไทยมีตัวอย่าง
 คือรูปเรือบนกลองมโหระทึก และภาพเขียนสีรูปเรือ เช่น ที่ถ้ำพญาภาค จังหวัด
 กระบี่ และภาพเขียนสีรูปเรือ ที่แหล่งโบราณคดีเพิงผา เมืองบารู สุลาเวสีตอนใต้
 ประเทศอินโดนีเซีย สำหรับแหล่งเรือจมทวารวดีที่พบนั้นมีแหล่งเรือจมคลองท่อม
 จังหวัดกระบี่ แหล่งเรือควนธานี อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง แหล่งเรือบ้านโคกขวาง
 จังหวัดราชบุรี แหล่งเรือจมปากคลองกล้วย จังหวัดระนอง และแหล่งเรือพนม
 สุรินทร์ จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งมีค่าอายุเก่าที่สุด ประมาณ พ.ศ. ๑๓๓๑ ซึ่งเชื่อว่า
 ตราประทับดินเผานั้นน่าจะเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงอำนาจกิจการค้าขายทางการ
 เดินเรือหรือการทำเรือสินค้า

ตราพระยาวิชาเยนทร์

สำหรับตราประทับในสมัยอยุธยาพบจากเอกสารหรือสารตราที่มีไปถึง
 ต่างประเทศ ที่พบมีตราพระนารายณ์และออกญาวิชาเยนทร์ (ฟอลคอน) เป็นต้น
 ซึ่งน่าจะมีตราของขุนนางอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการออกเอกสารและสารตราถึงกัน ส่วน
 ในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น การใช้ตราประทับน่าจะเริ่มในสมัยรัชกาลที่ ๑-๔

โดยเฉพาะบุคคลที่เกี่ยวข้องกับชาวต่างประเทศและการค้าทางเรือ
 ในสมัยรัตนโกสินทร์บุคคลในตระกูล “ขุนนาค” ได้รับผิดชอบในการดูแลกิจการ
 ดังกล่าวสืบทอดต่อลูกหลานมาตามลำดับตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ จนได้มีตำแหน่ง

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทั่วพระราชอาณาจักรในรัชกาลที่ ๓-๔ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการพระนครและกรมพระคลังสินค้าในรัชกาลที่ ๓-๔ และสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในรัชกาลที่ ๕ จากเหตุการณ์เช้าวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ มีพระราชดำรัสสั่งให้พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และเจ้าพระยาภูธราภัยเข้าเฝ้า พระองค์ทรงมีพระราชดำรัส “ท่านทั้งสามกับพระองค์ได้ทำนุบำรุงประเทศปกครองกันมาบัดนี้กาลจะถึงพระองค์แล้ว ขอลาท่านทั้งหลายในวันนี้ ขอฝากพระราชโอรสธิดาอย่าให้มีภัยอันตราย หรือเป็นที่กีดขวางในการแผ่นดิน ถ้ามีผิดสิ่งไรเป็นข้อใหญ่ ขอแต่ชีวิตไว้ให้เป็นแต่โทษเนรเทศ ขอให้ท่านทั้งสามจงเป็นที่พึ่งแก่พระราชโอรสธิดาต่อไปด้วยเถิด” พร้อมทั้งตรัสขอให้ผู้ใหญ่ทั้งสามท่านได้ช่วยกันดูแลบ้านเมืองต่อไป ให้ทูลพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่เอาธุระรับปฏิภาของราษฎรผู้มีทุกข์ร้อนดังที่พระองค์เคยปฏิบัติมา โดยไม่ทรงย่อว่าจะให้ผู้ใดขึ้นครองราชย์แทนพระองค์ หลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว ที่ประชุมเสนาบดีและพระบรมวงศานุวงศ์ได้อัญเชิญเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ขึ้นเป็น “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕” และให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ผู้มีอำนาจเต็ม โดยมีสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนบาราบรบปักษ์ช่วยในส่วนการพระราชนิเวศน์ รวมทั้งเชิญกรมหมื่นบวรวิไชยชาญขึ้นดำรงตำแหน่งที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ถึงแม้ว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปราโมช กรมขุนวรจักรธรานุภาพ จะตรัส “ผู้ที่จะเป็นตำแหน่งพระราชโองการมียอยู่แล้ว ตำแหน่งพระมหากุปราชควรแล้ว แต่พระราชโองการจะทรงตั้ง เห็นมิใช่กิจของที่ประชุมที่จะเลือกพระมหากุปราช” ที่ประชุมเสนาบดีและพระบรมวงศานุวงศ์ได้แต่งตั้งให้กรมหมื่นบวรวิไชยชาญขึ้นดำรงตำแหน่งที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ตราผู้สำเร็จราชการ

ตราสุริยมณฑล

ตราจันทรมณฑล

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระองค์ได้พระราชทานตราสุริยมณฑลให้แก่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ดังนั้น ท่านจึงใช้ตราสุริยมณฑลเป็นตราประจำตัวตั้งแต่นั้นมา โดยท่านจะใช้ตราประทับกำกับไว้ที่หนังสือราชการ สิ่งของเครื่องใช้ หรือสถานที่ต่าง ๆ ที่ท่านได้สร้างไว้ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้นได้มีตราสุริยมณฑล เป็นตราประจำตำแหน่งเป็นตรารูปเทพบุตรชักรถ ภายหลังจากท่านได้นำตราใหม่นี้มาดัดแปลงเป็นรูปพระอาทิตย์แบบฝรั่ง เลียนแบบตราพระอาทิตย์จากพระราชวังแวร์ซายส์ ประเทศฝรั่งเศส

ตราสุริยมณฑลนั้นเป็นตรารูปเทพบุตรชักรถมีบุษบกตั้ง เป็นตราที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชทานเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๙๔ ให้เป็นตราประจำตัวของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ในขณะที่ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทั่วพระราชอาณาจักร คู่กับตราจันทรมณฑล ของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) ผู้เป็นน้องชายของท่าน แต่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ยังคงถือตราพระคชสีห์ตำแหน่งสมุหพระกลาโหม และตราบัวแก้วสำหรับตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลัง (กรมท่า) อยู่ภายหลันั้นตราสุริยมณฑลได้พระราชทานให้เป็นตราประจำพระคลังมหาสมบัติ ดังนั้นตราสุริยมณฑลจะ

เป็นพระราชลัญจกรอันได้เคยประทับหรือโปรดฯ ให้ทำขึ้นใหม่ พระราชทานแต่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) หรืออย่างไรไม่มีหลักฐานแจ้งชัด

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงปฏิรูปแผ่นดิน ได้จัดระเบียบการปกครองใหม่ แยกหน้าที่ของการคลังและการต่างประเทศออกเป็นคนละส่วน โดยตั้งเป็นกระทรวง กำหนดให้กระทรวงการต่างประเทศใช้ตราบัวแก้วและพระคลังมหาสมบัติใช้ตราสุริยมณฑล

ตราสุริยมณฑลนี้ ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ใช้เป็นตราตำแหน่งเสนาบดีพระคลังมหาสมบัติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ต่อมาพระคลังมหาสมบัติได้แยกตั้งเป็นกระทรวงการคลังขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ เป็นระยะเวลาห่างกันถึง ๑๗ ปี ในระหว่างนั้นจะใช้ตราอะไรประจำตำแหน่งก็ยังไม่มีความชัดเจน

ตราสุริยมณฑลนั้นมี ๒ ขนาด คือตราสุริยมณฑลน้อย จะมีลวดลายต่างกับตราสุริยมณฑลใหญ่ ซึ่งเป็นของเดิม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ ตราสุริยมณฑลนี้ ให้เป็นตราประจำตัวของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัต บุนนาค) เดิมใช้ตราจันทรมณฑล หลังสุดได้พระราชทานตราสุริยมณฑลให้เป็นที่ตราตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ทั้งตราใหญ่และตราน้อย

ตราสุริยมณฑลดวงใหญ่ เดิมเป็นรูปรถบุษบกที่มีอุณาโลมอยู่ตรงกลาง และมีรูปกระต่ายอยู่ท้ายรถ และมักจะเรียกเป็นตราบุษบกอุณาโลม ภายหลังทรงโปรดฯ ให้ทำใหม่ โดยเอาอุณาโลมในบุษบกออก ส่วนตราสุริยมณฑลดวงน้อย มีลายพระจันทร์ต้นเมฆ ทั้งตราใหญ่ตราน้อยนี้ เดิมอยู่ในราชพิพิธภัณฑสถานในสมัยรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ต่อมาได้เปลี่ยนให้ใช้ตรานี้จากตราเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม มาเป็นตราพระดุลพาห แทนตราใหญ่ตรานี้เป็นลายรูปพระแสงขรรค์กับรูปดุลพาห คือ ตราชู-ตาชั่ง อยู่บนพานสองชั้น ส่วนตราน้อยเป็นลายรูปพระแสงขรรค์กับรูปดุลพาห ไม่มีพานรองรับ

ประเพณีพระราชทานตราพระราชลัญจกรหรือตราประจำตำแหน่งนั้นถือเป็นตราเกียรติยศ สำหรับพระราชลัญจกรที่พระราชทานนั้นจะเป็นตราที่ทรงใช้หรือทำขึ้นใหม่ได้ ไม่เรียกว่าตราพระราชลัญจกร จะเรียกตราที่ทรงใช้ประทับว่าตราพระราชลัญจกรเท่านั้น ส่วนตราประจำตำแหน่งนั้นต้องส่งตรานั้นคืนเมื่อเลิกตำแหน่งนั้นนำไปใช้ต่อไม่ได้ ภายหลังมีการสร้างตราตำแหน่งขึ้นเองและขอพระบรมราชานุญาตใช้ตรานั้น หาใช่เป็นตราพระราชทานดั้งเดิมไม่

ด้วยความสำคัญในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ นั้น ตราสุริยมณฑล ตราประจำตัวของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) จึงเป็นเครื่องหมายความจงรักภักดีต่อราชวงศ์และแผ่นดินของตระกูล ที่ได้สนองงานพระราชกิจมาตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์

ตราสุริยมณฑลน้อย

ตราดุลพาห

ตราสุริยมณฑล ดวงน้อย

ตราสุริยมณฑล ดวงใหญ่

